

קביעת רגע המוות: על פי החוש האנושי או על פי מכשירים טכנולוגיים?

"ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו" (שמות כה, ט)

הגמרא במסכת בכורות (יז, ב) עוסקת בשאלה האם "אפשר לצמצם בידי אדם" או לא, כלומר: האם ביכולתו של האדם לדייק בפעולותיו עד כדי דיוק מושלם. כראיה לכך מביאה הגמרא את מצוות בניית כלי המשכן שבפרשתנו, הכוללים מידות מדויקות. מכך מוכיחה הגמרא שלכאורה הדבר בידי של האדם, שאם לא כן, אם יחסר מעט מן המידה – לא תתקיים המצווה כתיקונה!

אך הגמרא דוחה ראיה זאת:

"שאני התם, דרחמנא אמר 'עביד', ובכל היכי דמצית למיעבד - ניחא ליה".

דהיינו: הגמרא דוחה את הראיה וטוענת כי גם אילו אין בידי האדם "לצמצם" ולדקדק דיוק מלא, הוא מקיים את מצות הבורא, לפי שכך היה רצון ה' שיעשה כפי יכולתו.

הדיון על גבולותיהם של חושי האדם התעורר עם התפתחות הטכנולוגיה וכלי המדידה והמחקר המדעיים. עד אז, היה ברור למדי כי המצוות כולן, בין איסורי התורה ובין מצוות עשה שבה, תלויות בחושי האדם. אלו היו כלי העבודה הבלעדיים שלו, ולא היה ניתן לחשוב על כלים אחרים שיסייעו לו בקיום המצוות. אך עם הזמן, כאשר התפתחו מכשירים שעשויים לסייע במדידה ובהערכה מדויקת מכל סוג, התעוררה שאלה הלכתית חשובה: האם ישנה חובה הלכתית להסתייע בכלים מדעיים בכדי לברר מציאות הלכתית מסויימת, או שגם בימינו ניתן להסתמך על החושים?

רקע כללי בשאלה זו ניתן בהתייחסות רוב הפוסקים לשאלה האם ישנו איסור תולעים ביצורים מיקרוסקופיים. לפני פיתוח המיקרוסקופ, לא הייתה יכולת להבחין ביצורים אלו. גם בימינו, עין האדם אינה מבחינה בהם אלא תחת מיקרוסקופ. אך למעשה ברור לנו כי יצורים אלו קיימים ורוחשים ככל בעלי חיים אחרים. דעתם הנחרצת של רוב הפוסקים הייתה שאין כל איסור ביצורים אלו, מאחר שהם אינם מושגים בחושי האדם בדרך טבעית, ולכן, על פי

הכלל "לא ניתנה תורה למלאכי השרת" – אין בהם איסור. הרחבה בנידון זה ניתן למצוא בשו"ת מנחת אשר (חלק א' סימן מא).

זוהי כמובן נקודה חשובה ורלוונטית גם עבור הנידון דין, מאחר שלמעשה ללא כלים מיוחדים אין דרך שבה יוכל האדם לבצע או להעריך דבר מה באופן מדויק ביותר. אך חשוב לשים לב שישנו חילוק משמעותי בין הנידונים: כאן אנו מדברים על דבר שעין האדם רואה ומשגיחה בו, והוא שייך להשגה חושית של האדם, ורק הדקדוק המלא והמעמיק אינו בכוחותיו. האם חובתו להשתמש בכלים מדעיים-טכנולוגיים לשם כך? ומה יהיה מעמד הנתונים שיגיעו מכלים אלו? האם הם יכריעו מול מה שהאדם משיג בכוחותיו?

מקרה קיצוני של הדילמה הזאת הונח לפתחו של ר' משה פיינשטיין. במסגרת שאלה מסועפת שעסקה בקביעת רגע המוות (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב קמו), התייחס השואל למה שמפורש בתורתנו שהמוות תלוי בהפסקת הנשימה (עיין יומא פה, א). לטענתו, עלינו להישאר כפופים לתנאי זה בלבד, ולהתעלם מטכנולוגיות חדישות שימדדו סימני חיים אצל האדם, ובדומה לכך שלגבי תולעים שאינם נראים בעין האדם אלא במיקרוסקופ הכריעו הפוסקים שאין בהם איסור. ר' משה דוחה את ההשוואה:

"ומה שכבוד תורתו הרמה דן להקל באם הרופאים רואים תגובות ב"עלעקטריק ראדיאגרס" לומר שאינו כלום ונחשב מת אם אך הפסיק לנשום, ודימה זה למה שמותרין לאכול כל דברים שנתחמצו אף שידוע שמתחמצים ע"י תולעים שרואים אותם במיקראסקאפ, מפני שהתורה לא אסרה אלא תולעים ושקצים ורמשים שנראו לעינים כדשמע (=כפי ששמע) מפי זקנו הגאון ר' שמחה זעליג זצ"ל אשר כן אמר הגאון ר' חיים הלוי מבריסק זצ"ל, ובעצם לא היה צריך להביא מדברים שנתחמצו דהא כל האויר מלא משקצים ורמשים כאלו, ובכל נשימה ונשימה בולע האדם כמה אלפים ואולי מיליונים מהם ובהכרח שאינם בכלל השקצים ורמשים שנאסרו בתורה... הוא דין ברור ופשוט שלא שייך להסתפק כלל, ואף אנחנו קטני קטנים ידענו זה לדבר פשוט שאין צריך לפנים. כי לא הוזכר זה בגמרא וכל הדורות הכשרים הגאונים והצדיקים והחסידים לא השתמשו במיקראסקאפ, וברור שהם קיימו כל דיני התורה ולא נכשלו בשום דבר אף באונס, אבל לדמות לזה חשיבות מיתה, לומר... שאף שרואים הרופאים על ידי עלעקטריק ראדיאגרס שאיכא תגובות לב נחשב מת, נראה לעניות דעתי שאינו כן".

ומדוע? מעניין לראות את הנימוק שמביא ר' משה לדבריו. הוא מביא את דברי הפתחי תשובה (יורה דעה סימן שנו, א), שמביא את דברי החתם סופר, שבתשובה כתב לדחות דברים

שנכתבו בספר בכורי העיתים, ולפיהם מותר להלין את המת ולא למהר לקבורו, מאחר שבמסכת שמחות (ח, א) נאמר:

"יוצאין לבית הקברות ופוקדין כל המתים עד שלשים יום, ואין חוששין משום דרכי האמורי. ומעשה שפקדו אחד אחר שלשים יום, וחיה עשרים וחמש שנים ואחר כך מת, ואחר הוליד חמשה בנים ואחר כך מת".

אם כן, כותב "ביכורי העיתים", אנו רואים שלפעמים יכול אדם להיראות כמת ובאמת עדיין הוא בחיים! (המחבר נשען בעיקר על דברי חכמי הרפואה בזמנו שאמרו שאין אפשרות לברר האם אדם מת עד שבשרו מתחיל להרקוב). האחרונים, וביניהם החתם סופר, תקפו את דבריו בחריפות, מפני שהם עוקרים איסור תורה של הלנת המת, וכתבו שאין כל ראייה מדברים אלו, משום שמעשה זה שהובא במסכת שמחות הוא "מקרה בעלמא ממקריים הרחוקים אחד לאלף שנים, ואפילו מיעוטא דמיעוטא לא הוי כמו חוני המעגל שישן שבעים שנה, ואינו נכנס בגדר חוששים למיעוט בפיקוח נפש", אלא בודאי "כלל הוא לכל המתים שזהו שיעור המקובל בידינו וכל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח לא יזיונו ממקום תורתנו הקדושה", שהפסקת הנשימה היא המוות.

לפי זה, אומר ר' משה, רואים אנו שרק משום שזהו מקרה נדיר כל כך, אחד לאלף שנים, הדבר אינו נכנס בגדר ספק פיקוח נפש, אבל אם המציאות תהיה שונה, לא נחליט שהאדם כבר מת אפילו אם פסקה נשימתו; לפי זה, הרי המציאות ברורה בידינו שמי שכלי המדידה הטכנולוגיים החדשים מראים שהוא עדיין בחיים, על פי רוב יחיה (אפילו שימות בהמשך ושמצבו אנוש, מכל מקום כעת הוא חי), ואם כן בודאי יש כאן ספק פיקוח נפש ומסתבר שמחללים עליו את השבת!

דיון זה של האגרות משה מלמד אותנו כי ברור הדבר שאין יכולת להתעלם מממצאים המבוססים על חדשנות טכנולוגית. ואכן, זוהי רק דוגמא אחת וספרות הפוסקים בשני הדורות האחרונים מלאה בהתייחסות רחבה למחקר המדעי והפיתוחים המושפעים ממנו. במקרים מסויימים יש פוסקים שהתייחסו בחדשנות לכלי מדידה מסויימים, אך לרוב לא משום עצם החדשנות שלהם, אלא מתוך חשש שהם אינם מדוייקים מספיק.

כפי שראינו, הדבר אינו משפיע על מציאות שניתנת לצפייה אך ורק "במרחב הטכנולוגי". דבר שלמעשה לא היה אסור בזמן אבותינו, לא יהיה אסור גם בדורינו, כפי שראינו בדוגמא של השרצים, אך אין כאן התעלמות מן הממצאים המדעיים, אלא אמירה עקרונית שלפיה דיני התורה מתייחסים למציאות הניתנת לבחינה בחושי האדם, וממילא דומה הדבר כאילו אמרנו "התורה התירה את השרצים הללו".

בדומה לכך מוכיח רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א מן הסוגיא שהבאנו לענין בניית כלי המקדש על פי המידות המדוייקות שדרשה התורה. מדברי חז"ל, אשר הבהירו כי למרות שמדובר במידות מדוייקות, אין משמעות הדבר שסטייה קלה מהן הנובעת מחוסר יכולתו של האדם לדקדק באופן מוחלט במידות תגרום לכך שהמצוה לא תתקיים כתקנה, אנו למדים כי גם דברים שניתנו באופן עקרוני לבחינה בעיני האדם, ואי הדיוק בהם נובע מיכולת מוגבלת שלו, גם הם בכלל המושג "לא ניתנה תורה למלאכי השרת", וכאילו אמרה תורה "אלו המידות בהן תבנו את הכלים".

מאחר שאנו מניחים כי באופן עקרוני איננו מתעלמים מן הממצאים המדעיים, כעת עלינו לשאול את עצמנו האם קיימת חובה כזאת, או שניתן להסתמך על חושי האדם ואין צורך להזדקק לכלים הטכנולוגיים.

בשלב זה, היה מקום לומר כדבר פשוט, שכל דבר שיש חובה לבדוק אותו, והאדם יכול לעשות זאת בלי בעיה, אלא שהוא מתעצל ומתרפה במלאכתו, כך שלמעשה הוא אינו עושה את עבודתו נאמנה, וישנה אפשרות טכנולוגית לבצע בדיקה זו באופן מדוייק, הוא יהיה חייב בכך מן הדין; שהרי הפגם בבדיקתו אינו נובע מחוסר יכולת או חוסר בתפיסת הדבר בחושיו כלל ועיקר!

למרות שזו נשמעת הנחה פשוטה, היא מעוררת מחלוקת מעניינת בין פוסקי דורינו שהתייחסו לשאלת החיוב להשתמש בסריקת מחשב לצורך בדיקת ספרי תורה. מחקרים הוכיחו שבדיקת מחשב מגלה פגמים הלכתיים ברוב ספרי התורה שעברו הגהה על ידי בודק מומחה! לאור נתונים אלו כותב הרב שמואל הלוי ווזנר זצ"ל (שבט הלוי חלק ז סימן ב) לחייב בדיקת מחשב לספרי התורה (לצד בדיקה אנושית). לעומתו, יש מפוסקי הדור שהסתייגו בפסק הלכה זה, וכתבו שלא ייתכן להגדיר כחובה פעילות שלא הייתה זמינה לקדמונינו, ובכך ישנו חשש של הוצאת לעז על הראשונים! למרות שבדאי נכון ורצוי הדבר להשתמש בבדיקת מחשב, אי אפשר לומר שהדבר הוא בגדר חיוב (עיין שו"ת קנין תורה חלק ה סימן קו, תשובות והנהגות חלק ב סימן צט וחלק ג סימן שכו, שו"ת משנה הלכות חלק יא סימן קטו).

מעניין לשים לב לחלק מהטיעון של בעל המשנה הלכות:

"אנן שותין חלב בכל יום, ואוכלין בשר, וסמכין ארוב בהמות כשרות; א"כ כיון דאפשר כהיום לבדוק ע"י מכונת עקסריי (=רנטגן) הבהמות אם אין בהם טריפות הריאה. וגם שאר שמונה עשרה טריפות העקסריי יכול לברר, למה לא יבדקו בהמה בחייה ע"י עקסריי? מפני שהתורה סמכה על הרוב, ואין צריך לבדוק יותר. ואנן, לא ניתנה לנו תורה רק לעינינו ולמה ניושג להמחשב".

לכאורה, טענה זו ניתנת להפרכה בקלות, כאמור: אילו היה האדם מממש את יכולת הבדיקה האנושית שלו לגמרי, ניחא; אך למעשה הבודק מתרשל בבדיקה ואינו מגיע לסף היכולת שלו, ומכאן ייתכן שנתבעת ממנו בדיקה ממוחשבת.

בתשובה מן התקופה האחרונה, התייחס רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א לשאלת תלמיד, העוסקת בדיוק שיעור מסויים בהלכות עירובין (המדובר בלחי שמעליה מוצב עמוד שממנו נמתח חוט העירוב. על פי ההלכה נדרש לוודא שחוט העירוב מקביל בקו אנכי ישר ללחי. עד לשנים האחרונות היה בודק העירובין מסתמך על מראה עיניו שהעמוד אכן ישר; לאחרונה התחדשו כלים טכנולוגיים המאפשרים מדידה מדוייקת, והשאלה הייתה האם ישנו חיוב להשתמש בהם).

הרב וייס מאריך בתשובה מפורטת – שלא נדפסה עדיין – לבאר את עמדתו ולפיה הכלל "לא ניתנה תורה למלאכי השרת" משמעו שגבול חיוב התורה הנו כאשר כמעט ואין לאדם יכולת טבעית לבצע את הדבר בדקדוק. מאחר שזהו גבול החיוב, החובה אינה קיימת גם כאשר יש לנו כיום יכולת להשיג דקדוק גבוה יותר באמצעים טכנולוגיים.

כמובן, שכאשר מדובר על קיום מצוות התורה, בודאי שכל המרבה להדר ולדקדק בשיעוריה ומידותיה הרי זה משובח, וכאשר גם **הטעות** מצוייה, יש צורך הלכתי בבירור הדברים על פי כלים מדעיים כאשר אלו ישנם, אבל מעיקר דיני התורה אין חובה כזאת בדרך כלל.

בשורות קצרות אלו רק טעמנו מן הסוגיא הרחבה ביותר הזאת. נקווה שבשבועות הקרובים נוכל לייחד מאמר נוסף לנושא מרתק זה, או לשלוח לכם מהדורה מורחבת של מאמר זה שוב.